



"Olen lihtsalt tahtnud kogu aeg enda peremees olla," võttis oma värvika elu kokku Kanada eestlane Gustav Laats, kes äsja Eestisse tagasi kolis. 50 aastat tagasi pühkis ta ENSV tolmu jalgelt, ent justnagu psühholoogilises trilleris – oma osa äsjases kodumaale tagasitulekus mängis sõbrunemine KGB kunagise ohvitseriga, kes Laatsi nõukogude kodumaa reetmise tõttu hoopis jälitama oli pidanud.

Pilt: Albert Truuväärt

[AJALUGU](#)

VABA MEEES TULI KOJU: Seiklusrikkalt läände pagenud eestlane kolis pärast poolt sajandit kodumaale tagasi (1)

Virkko Lepassalu

21. oktoober 2019

"Olen lihtsalt tahtnud kogu aeg enda peremees olla," võttis oma värvika elu kokku Kanada eestlane Gustav Laats, kes äsja Eestisse tagasi kolis. 50 aastat tagasi pühkis ta ENSV tolmu jalgelt, ent justnagu psühholoogilises trilleris – oma osa äsjases kodumaale tagasitulekus mängis sõbrunemine KGB kunagise ohvitseriga, kes Laatsi nõukogude kodumaa reetmise tõttu hoopis jälitama oli pidanud.

Gustav Laats, kes oli 2010. a korraks Kanadast Eestis käimas, ja KGB-s töötanud Henn Latt kohtusid juhuslikult Tallinna linnaarhiivis. Laatsi on elu aeg iseloomustanud ajaloohuvi, Latt on viimased umbes 30 aastat olnud huvitunud Eesti esimese presidendi Konstantin Pätsi elust ja saatusest. Linnaarhiivis ei ole just rahvarohke ja nii sattusid kaks elatanud meest juttu ajama.

"Mul kohe kihvatas sees, kui ta rääkis, et oli elanud Nurme tänav 61 – tema kui nõukogude kodumaa reeturi kontrollimise asi sattus ju minu lauale," meenutab 1970ndatel KGB-s töötanud Henn Latt, kui üheskoos tema kunagist jälitusobjekti külastame. "Pidin pärast seda, kui ta oli "üle hüpanud", uurima tema sidemeid, võtma iseloomustusi." Kuid tolle märkimisväärse kohtumiseni linnaarhiivis, mil kaks ajaloohuvilist meest omavahel läbi käima hakkasid, oli Laatsil selja taga juba 40 aastat elu Kanadas ja üle noatera põgenemine ENSV-st.

Lihtsalt vaba mees

Praegu elab Gustav Laats Muugal, õdusas väikeses majas sugulase August Eriku juures. Tema ja Augusti ränduriloomust iseloomustab matkaauto maja ees.

"Ma mäletan kõiki kaugemaid sündmusi, nagu oleks see olnud eile," räägib 83-aastane Laats paljudele väliseestlastele iseloomuliku kangevõitu inglise aktsendiga. "Aga see, mis ma alles natuke aega tagasi teile ütlesin, võib meelest ära minna."

Gustav Laats räägib avameelselt, et polnud poliitpõgenik ega taotle enda pea ümber vabadusvõitleja oreooli. "Poliitika pole mind kunagi huvitanud, olen lihtsalt tahtnud kogu aeg enda peremees olla."

Tõenäoliselt elanuks 1936. a sündinud Laats terve elu ära Nõukogude Eestis, kui saatus poleks teda viinud tööle põllumajandusministeeriumisse – töökaitse ja ohutustehnika osakonna vaneminseneriks. Töö Nõukogude majandite ideaalmaastikel tähendas tavaliselt kõikvõimalike, sageli banaalsuseni lihtsate tööõnnetuste uurimist. Näiteks oli mõni kolhoositöötaja heina hangumisel viglaga torgata saanud. Riik oli andnud Laatsile istumise alla Volga. Kuna töö seisnes mitte just keerulises paberimäärimises, näis elu lill. Ent ühe korra puhkes ühes majandis suurpõleng, milles hukkus mitusada karilooma.

"Minult nõuti allkirja aktile, et kahju on väiksem kui 10 000 rubla," meenutab Laats. "Kui oleks olnud üle 10 000, oleks hakatud Moskvast asja uurima." Muidugi ei tahtnud parteiaparaat ega ammuigi põllumajandusministeerium, et Moskva ülemused siia saabusid, sest kardeti karme karistusi.

Nooruses oli Gustav Laats silmapaistvalt ilus mees ning naiste lemmik. Ta otsustas kasutada sõprust ENSV juhi Johannes Käbini ühe naissugulasega ning kaubelda endale tuusiku Soome. Küpses ärahüppamisplaan. Ta mõistis suurepäraselt, et kui oleks lasknud end vale kahjusummat kinnitades "tanki" panna, võinuks ta tõe selgumisel võõraste pattude eest istuma minna. Teisalt – kohalikule ladvikule vastu hakates oleks ta elu ENSV-s põrguks tehtud.

1969. a tähendas välismaale pääsemine isegi Laatsi-suguse ministeeriumiametniku jaoks tõelist kadalippu. Seda vaatamata, et kuni 1980ndateni, mil püüti ka proletaarset elementi turismigruppidesse haarata, lubati välismaale põhiliselt vaid temasarnaseid ametnikke ja muidu ühiskonna "vajalike sidemetega" ülemkihti. Umbes 13 aastat enne Gustav Laatsi põgenemist ehk 1956. aastal olid niisiis lubatud ka esimesed ENSV turistid kapitalismimaadesse, sealhulgas Soome. Laatsil õnnestus tänu oma sidemetele ENSV toonase juhi Johannes Käbini lähikonnas hankida põllumajandusministeeriumi partorgilt välismaale pääsemiseks strateegiliselt oluline dokument – positiivne iseloomustus. Linnalegend räägib, et tänu sidemetele Käbiniga olevat Laats kord isegi tribüünile pääsenud ja Käbini selja tagant paraadil rahvale lehvitanud.

"5. septembril sai sellest täpselt 50 aastat!" ohkab Gustav Laats pagemisest rääkides, ja ta silmi ilmub liigutushelk.

Turismigrupi koosseisu pääsemine oli seda keerulisem, et nii parteiorganid kui ka julgeolek kartsid ülehüppamist. Nii näiteks oli põgenenud turismigrupi koosseisus 1967. a samamoodi Soome kaudu Rootsi Tallinna juveelitehase hõõveldaja Vello Kallas. Nõukogude ajal on Eestist üle hüpanud nii meremehi kui sportlasi. Perioodil 1955-1980 põgenes Soome kaudu Rootsi kokku viis eestlast, neist kolm turistid. Peamiselt paluti asüüli hoopis teistes riikides, sest Soomes oli suur oht vahele jääda ja saada NSV Liidule välja antud.

Salajane kohtumine NATO-ga

Tuttav soomlane viis Gustav Laatsi Oulusse, mis asub üsna ligidal Rootsi piirile. Sealt kulges põgeniku tee rongiga Stockholmi, kus politsei paigutas ta otsejoones raudeesriide tagant pagenute varjupaika kesklinnas.

15. septembril 1969 algatati ENSV KGB-s "kodumaa reeturi" suhtes mõistagi kriminaalasi. Lisaks teistele KGB ohvitseridele suunati põgeniku motiive ja tausta uurima ka uurimisaluse hilisem sõber Henn Latt. Eksib, kes arvab, et KGB-s toona ülehüpanute tagaajamise erilise entusiasmiga suhtuti. Masinavärk töötas ja toimik pandi kokku. Ent kuni Laats polnud end raudeesriide taga valjuhäälsate pagulasesindajate ega Nõukogude Liidu jaoks vaenulike "välishäältega" sidunud, huvi tema suhtes vaibus.

"Mind kutsuti KGB-sse kaks korda ülekuulamisele, teisel korral võtsin naise ka kaasa, ja seal küsiti muiates, et kas mõtlesite, et nüüd jäätegi siia," meenutab Gustav Laatsi sugulane August Erik. Ülekuulamised olid pigem formaalsed: "Küsite, et miks ta läks – ütlesin, et seikleja vend, tahtis lihtsalt ilma näha."

Stockholmis kuulas politsei Laatsi üle iga päev. Kuigi ta andis järjepanu ühtedele ja samadele küsimustele samasuguseid vastuseid, oli eesmärk tabada teda vähimalki vasturääkivuselt. Kardeti, et pagulaste sildi all imuvad sisse Nõukogude spioonid. "Kogu aeg hoiatati: vaadake ette, teid võidakse tagasi röövida," meenutab Laats.

Niisiis ei olnud ta üllatunud, kui järjekordsel õhtupoolikul põgenike kodus telefonitsi taas ülekuulamisele kutsuti. Miski näis aga veider ja kui politseiametnikud samuti kinnitasid, et nemad pole helistanud, näis asi selge: Laats tahetakse Nõukogude Liitu tagasi röövida.

"Kas julgeksid sellele kohtumisele minna, päriti politseis," muigab Laats. "Mina julgesin küll! Lubati, et mulle antakse valve kaasa, kes mind eemalt jälgib. Hoiatati, et ärgu ma mingil juhul mõnda autosse istugu ja kandku seljas midagi eredavärvilist, et oleks kergem jälgida." Edasi jätkusid sündmused spioonipõneviiku vaimus. Kokkulepitud kohas Stockholmis olevatki Laatsi oodanud kolm tursket meest, kes palunud autosse istuda, et teda kuhugi lähedal asuvale tänavale "ülekuulamisele" sõidutada. Laats oli keeldunud: mul varjupaigas istumisest kondid kanged, parem jalutan. Kassi-hiirt mängides, mehed aeglaselt autoga sõites ja Laats trotuaaril sörkides, temal omakorda politsei "saba" taga, jõuti ühe trellitatud akende ja ustega majani. Laats võtnud südame rindu ja astunud, nagu teda juhutati, tollesse veidrasse hoonesse.

"Teisel korrusel, muidu tühjas toas istus laua ümber viis inimest," meenutab Laats. "Pakuti kohvi ja konjakit ning jutuajamiseks ilmus tõlk kohale. Mulle öeldi, et nad on NATO kaastöötajad, aga kuna Rootsi on neutraalne riik, ei tohiks nad seal tegelikult olla. Neil olevat mulle mõned küsimused, aga kui ma arvavat, et ma vastates kedagi reedan või mingit vannet murrin, siis pole vaja vastata."

Laats teadis Nõukogude sõjaväeobjektidest vaid üldteada tõsiasju – just nagu kõik teisedki ENSV elanikud. Jutuajamise katkestas telefonikõne: kusagilt hoiatati ülekuulajaid, et politsei otsib närviliselt Laatsi taga – kindlas veendumuses, et venelased on ta ära röövinud. Laua taga istunud džentelmenid olid selle teate peale homeeriliselt naerma puhkenud ja Laats lasti tulema.

Suure tõenäosusega läbisid paljud ENSV-st Rootsi pagened taolise ülekuulamise.

Laatsi sugulane August Erik, kelle pere juures elatanud ekspõgenik nüüd elab, iseloomustab teda sõnaga "seiklejahing". Laats ise lisab sellele täienduseks "ilmakodanik". Ilmselt ongi kõige olulisem tema olemuses kokku võetud.

Neiu Singapuri ülemkihist

Samas aga – erinevalt paljudest mööda ilma seiklejatest on pere ja sugulased Gustav Laatsile olnud alati väga tähtsad. Kui mõned tähised markeerida, siis oma teisel kodumaal, Kanadas tutvus ta Singapurist sinna õppima tulnud, rikkast kõrgkihist pärit neiega, kellega abiellus. Neile sündis tütar ja poeg. Naine suri alles mõned aastad tagasi ja Gustav ütleb vaikselt, püüdes meeleliigutust tagasi hoida, et ta pole kaotusest siiani üle saanud. "Marcose vennaga käisin koos kõrtsis," poeatab Gustav Laats tagasihoidlikult mälestuskillu aegadest, mil nad naisega veel noored olid. "Väga tore poiss!" Igal juhul pääses Laats ka laiemas mõttes perekonda – rikaste ja mõjukate omasse.

Meenutagem, et Ferdinand Marcos valitses kõvakäelise presidendina Filipiine 1965-1986. Ainult tänu tema heakskiidule oli Laats üldse saanud oma väljavalituga abielluda.

Gustav Laats ütleb enda iseloomustamiseks veel, et Kanadas kuulub ta vabamüürlaste hulka. ENSV-st Kanadasse pojale järele sõitnud ema on maetud vabamüürlaste kalmistule. Laats seletab pikalt heategevusest, millega tema koduloož tegeleb – see on spetsialiseerunud põletusohvrite ravimisele ja muidu aitamisele. "Kirjutasin lihtsalt avalduse ja astusin – nagu parteisse," ütleb ta endale omase tagasihoidlikkusega. Taas painab siinkirjutajat küsimus, et kas kõik käiski nii lihtsalt, aga pärida võiks ju lõputult.

Küsimuse peale, kas teda ei häiri vabamürlastega kaasnev kuri kuulsus, et nad justnagu juhtivat maailma, Laats vaid muigab filosoofiliselt: "Igaüks, vabamürlane või mitte, juhib kusagil midagi."

Muidugi tehti Laatsile – nõnda nagu ilmselt paljudele pagenutele – ettepanek anda oma panus külma sõja ideoloogilisel rindel. "Kui Torontos elasin, tuli kiri Ameerika Häälest, et te olete Venemaalt (kogu paljupalgeline N Liit tähendas vastasrinna jaoks ühte suurt Venemaad – V. L.), kui tahate meile tulla tööle, maksame kuus 1200 dollarit ja õpetame USA inglise keelt. Minge ainult lähimasse Ühendriikide saatkonda ja näidake kiri ette."

Laats loobus poliitika ajamisest – ja kindlal põhjusel. Tal oli vaja ema saada ENSV-st enda juurde Kanadasse. Kuna mees end poliitikaga ei sidunud, jäi ta ka ilma NSV Liidu riigivaenlase staatusest ja tal võimaldati ema enda juurde saada. Laats polnud siinjuures erand. Ajaloolane Jaak Pihlau on kirjutanud, et väga paljudel vanematel inimestel tõepoolest lubati välja sõita läänes elavate sugulaste juurde. Nende hulgas oli isegi Siberi vangilaagrist naasnud või metsavennaks olnud EV ohvitser, näiteks major Evald Döring.

Tõenäoliselt oli just naise surm üks otsustavamaid taganttõukajaid, miks Laats otsustas eluõhtul Kanadast kodumaale, sugulase August Eriku ja tema pere hoole alla naasta. Saatuse omapärase sammuna sõbrunes ta ühel Eesti visiidil 2010. a oma endise jälitajaga – ametikohustuste tõttu – Henn Latiga. 2010. a käidi koos Venemaal Tveri lähedal Buraševos, kuhu oli maetud Eesti esimene president Konstantin Päts. Mäletatavasti otsis ENSV julgeolekukomitee endine töötaja Henn Latt koos ekskolleegi Valdur Timuskiga 1988. a üles Konstantin Pätsi haa praeguses Tveri oblastis. 1990. a maeti Pätsi säilmed ümber Metsakalmistule. Praegu on kunagisel vaimuhaigla kalmistul Buraševos presidendi mälestuspaik.

Vaatamata kõrgele eale pole Gustav Laats seiklushimu minetanud: "Tšiili on minu unistuste koht!" vaatab ta unistavalt elutoa aknast kaugusesse. "Seal on võimalik valida just sellise kliimaga paik, nagu sulle endale meeldib."

Läände põgenemine oli harv julgustükk

ENSV-st sõandasid turismigruppide koosseisus välismaale pääsenutest üle hüpata vaid väga vähesed. Valdavalt lahkuti abielu või sugulussidemete kaudu.

Tuntud väliseesti ajakirjanik Ülo Ignats on püüdnud uurida, kui palju eestlasi lahkus ENSV-st perioodil 1975-1985, kui kruvisid selles osas NSV Liidus veidi valla päästeti. Tema arvates võis väljapääsenute arv küündida tuhandeni, kusjuures lõviosa Eestist lahkujatest olid teinud seda tänu abiellumisele. Põgenikke või ametireisidel, turismigruppides jm üle hüpanuid võis olla vaid mõni protsent. Küllaltki suur grupp oli saanud ümberasumisloa ka juudina, juudi sugulasena või muudel alustel. Viimaste seas leidis suurem rühm vanemaid inimesi, keda lasti omaste juurde. Ignatsi arvates põhjusel, et "siis pole neile vaja pensioni maksta". Tegelik põhjus seisnes pigem NSV Liidu püüdes näidata end rahvusvahelisel areenil humaansena. Põgenikke ja ülehüppajaid leidis veidi üle tuhande Nõukogude ajal välismaale pääsenu hulgas umbes viis protsenti, on ajaloolane Jaak Pihlau oletanud. Võistlusreisil põgenes mõnigi sportlane, näiteks jalgrattur Jaanus Kuum.

Artikkel: <http://www.pealinn.ee/tallinn/vaba-mees-tuli-koju-seiklusrikkalt-laande-pagenud-eestlane-kolis-n246794>